УДК 883У – 2.06.

ПОЕТИКА РЕДАКЦІЙ ТЕКСТУ ДРАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “РУФІН І ПРІСЦІЛЛА”: ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ЗАДУМУ

Гаджилова Г.О., аспірант

Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Драматична поема Лесі Українки "Руфін і Прісцілла" була дорогою автору («Мені здавалось, що я не смію вмерти, не скінчивши "Руфіна і Прісціллу"[1, 12, 414]), вона серйозно і небайдужо підходила до її написання («…працювала я над сим твором багато й інтенсивно…»[2]), свідченням чого є багатошаровий чорновий автограф драми, наявні у ньому кілька редакцій, перша з яких композиційно, за ідейно-змістовими характеристиками, кількістю дійових осіб відрізняється від основного тексту.

У фондах Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України зберігається чорновий автограф драми. Він засвідчує надзвичайно складну і копітку роботу автора над якнайповнішим і художнішим втіленням ідейного задуму: автограф має кілька пластів, писаних і правлених чорним, червоним чорнилом і олівцем. Кожна дія в чорновому автографі має кілька редакцій. Паралельно з редакціями співіснують варіанти окремих сцен, реплік, рядків.

З метою удосконалення драми деякі сцени, особливо в III і IV діях, поетеса неодноразово переставляє з місця на місце, багато епізодів і кілька дійових осіб взагалі вилучає з тексту, деякі проблеми загострює. Із змінами, переважно, характеру Прісцілли, частково – Руфіна, Люція й християн змінює й ідейний задум.

Конфлікт у драматичній поемі Лесі Українки розгортається на філософському, естетичному, гуманістичному рівнях. Філософські рецепції залишаються без однозначної відповіді: чому історичний поступ дається такою дорогою ціною, нове завжди здобувається з кров´ю? чому деколи буття стає ворожим людині? чому таке коротке і невлаштоване людське життя й інколи люди не можуть порозумітись, що призводить до згубних наслідків? як примирити свободу й обов´язок? свободу і релігію? чи зникне колись явище панування однієї нації над іншою? однієї людини над іншою?

І.Франко зазначає: “...її твори – се... голосний та страшний стогін примученої душі... Сей стогін тим страшніший, що він не пливе з якогось песимістичного світогляду, не є доктриною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходиться українське слово та всяка вільна, гуманна думка в Росії” [3]. Рецепція поетесою історії античності викликана прагненням осмислення сучасних авторці проблем, пошуку шляхів їх вирішення, нового ідеалу людини та суспільства, викликана намаганням виправити, оновити світ. “Вся творча практика Лесі Українки варіює й розгортає проблематику не об´єктивного історичного характеру, а питання дискурсивні, проблематику, пов´язану з характером, змістом, формою, підтекстом і контекстом людського існування та спілкування”[4, 243].

Прослідкуємо, як із зміною форми сюжетної реалізації фабули змінюється зміст і, навпаки, як втілення саме такого художнього змісту впливає на зміну фабули.

Леся Українка у першій редакції мала намір дати ширшу характеристику стану Римської імперії: у чорновому автографі драми збереглись кілька розрізнених аркушів-епізодів, деякі, гадаємо, були частинами більших уривків, які не ввійшли до драми. Лишила з них Леся Українка невеликі сцени, бажаючи, але так і не використавши. У І редакції був закреслений авторкою уривок з розмови Руфіна, Кая Летіція і Арістобала (образ останнього згодом було вилучено), де давалась широка характеристика становища іудеїв у Римській імперії і порівняння його зі становищем християн; уривок - розшифровка слів префекта «християни вороги державі...”[5]), написаний на обрізку аркуша. У тих словах було глибше змальовано кризу античного світу, зіткнення Римської влади (її законів) і християнства і, що найцікавіше, зміщено акценти: у першій редакції причиною загибелі Риму видається християнство, а в другій – цезарська влада (самовладство є “неминучим // смертельним вередом, що тіло їсть // і душу Римові гноїть” [1, 4, 132]), через свавілля і неспроможність якої, частково, і почало ширитись християнство. Отже, наголос переноситься на злободеннішу для Лесі Українки проблему імперії й одноосібної влади:

Рядки 822, 824-827: І Цезарю, й республіці служити...
в мене сі слова ідуть урозтіч

і ставляться, як два мечі на герці,
одно напроти одного так гостро,
непримиренно... [1, 4, 130].

У другій редакції діалог Руфіна й Кая Летіція постійно звертає з розмови про небезпечність християнства на розмову про згубну роль необмеженої одноосібної влади й культу особистості: *Руфін* "хіба ти справді // вважаєш Цезаря за Бога?" [1, 4, 138]. Конечне підкорення **єдиному**, "людина-ґвинтик", якою деяким соціальним силам так зручно маніпулювати, екзистенційна проблема свободи волі – висуваються на перше місце, а питання місця і ролі християнства відсувається на друге. Замість розлогих переживань префекта про згубну роль християнства ("та безоружність їм не заважає // точити й роз´їдати тіло Рима" (с.44, Ід.), "вони хотять убити Римський дух" тощо) в остаточній редакції поетеса обмежується одним рядком: "Ось де вереД!"

Замість у І дії абстрактної Руфінової поради всім небайдужим римлянам щодо покращення політичного й соціального життя в Римській імперії:

Руфін В державі римській
могли б усі в добрі і в мирі жити,
коли б замість небесної держави
найкращі люде, благородні духом,
про щастя римської держави дбали... (с.17,зв., Ід.),

(наводимо тут частину монологу), Леся Українка висловлює свою точку зору на те, куди **християнам** варто спрямувати енергію, вмістивши цей, у скороченому й переробленому вигляді, уривок, у ІІ дію основного тексту. Конкретизуючи, вона використовує займенник «ви», замінивши загальний «вони»:

Уділено вам силу Геркулеса
Для подвигів – то знищили б ви гідру
Преторіанську, вигнали б химеру
В одежі цезарській геть з Капітоля,
Стовпи закону міцно встановили б…[1, 4, 192].

Гостро реагуючи на екзистенційні проблеми свого часу, поетеса порушує їх на матеріалі історичному, намагаючись змальовувати події, які найбільше відповідали б історичній правді. У Римській імперії карали за найменшу провину, а можливо, шукали приводу для покарання християн. Концептуально змінена сцена з матір'ю зниклого хлопця – Сервілією: за первісним задумом, вона мала бути дружиною римського сенатора! (*Кай Летіцій* "Син римського сенатора не може // пропасти ні в Субуррі, ні за Тібром, // ні в цілім римськім світі" (с.31,зв., Ід.)). Заміна Сервілії - дружини римського сенатора, на Сервілію-плебеянку, за яку все одно Римська імперія "помстилась" християнам, наводить на думку, що Римська влада не завдавала собі клопоту розбиратися зі скоєним - був би привід до знищення людей іншої віри. У першій редакції Леся Українка подає, що хлопця, - і навіть називає його ймення, - Тацій – добре знали в домі Прісцілли, саме того фатального дня, коли зник, він бачився з Прісціллою. (Можливо, відразу у Лесі Українки було на думці, що оскільки хлопчик бував у Прісцілли, то остання його й "причарувала", але згодом поетеса відмовилась від цього задуму). У процесі роботи над драмою письменниця вирішує, що подружжя мають заарештувати лише через приналежність до християнської громади.

Леся Українка була далека від "ідеалізації "плєбсу" [згадаймо християн-ремісників, а також дійових осіб V дії – Г.Г.] і всіх взагалі "людей", замість того вона виявляє "справжню їхню вартість"[6, 44]. На першому плані у поетеси моральні якості людини, а вже на другому – питання віри. Правда, як ми бачимо з драми, автор віддає перевагу освіченій частині населення, патриціям, вони – люди благородні, високої душі.

Образи патриціїв в останній редакції драми: Руфіна, Кая Летіція, Кнея Люція, Семпронія, Прісцілли, порівняно з первісними редакціями, стають шляхетнішими, що було надто важливим для Лесі Українки, оскільки саме ці люди – "інтелектуальна еліта" будь-якого історичного часу є рушіями суспільного прогресу. У статті "Не так тії вороги, як добрії люди" автор говорить, що в Україні "перш усього треба здобути собі інтеліґенцію" [1, 8, 22]. Природно, що і в драмі поетеса намагається наголосити на важливості освіти і культури.

Читаючи перший пласт чорнового автографу драми, бачимо інше спрямування думки письменниці, інші характери героїв: Руфін "забуває", що його дружина – християнка й ображає всіх християн: "навіть слова "воля" не вживають // сі рабські душі, скілько пригадаю"(с.15,зв., Ід.); у відповідь на розпачливий монолог Прісцілли у фіналі IVдії, що завершувався словами: «І як могла я пережити теє?» звучали жорстокі слова Руфіна, які починались з рядка (перед р.6125): «Нащо було терпіти всі ті муки?» (с.28, IVд.). Натомість в останній редакції авторка змальовує героя, який добре розуміє свою дружину і поважає її переконання. Прісцілла також не виглядає лагідною, доброю, терпимою до думок і характерів інших (як в основному тексті) після суперечки і слів, сказаних на початку драми в першій редакції

(майже всі слова, що в останній редакції вимовляє Парвус, практично без змін, належали Прісціллі). Остання вважала, що боротьба колишньої "всесвітньої гармонії"(с.19) й Ісуса з мечем триватиме, доки все не знищить "Дух Єгови" і не зробить "підмурівок" собі "олтарем", й прагла цього. Прісцілла виступала тут руйнівною, жорстокою, фанатичною силою: “Ні, се такий вогонь святого гніву! // Ні, се таке святе безумство віри...” (с.13,зв., Ід.).

Образ Прісцілли змінено також через намагання подати психологічно обґрунтовану характеристику (малоймовірна різка зміна, та ще й під впливом християнства, від “в звичаях добрих вихованої, чесної, римлянки справедливої”[1, 4, 231] до фанатички-християнки).

Показово, що з образів **всіх** патриціїв, носіїв філософії й “мудрості поганської”: Руфіна, Люція, Прісцілли, адвоката Семпронія – було вилучено всі негативні риси характеру. “Гострий” на язик Руфін (“і я за те ненавижу цю віру”(с.16, Ід.) стає стриманішим; задерикуватий, здатний будь-кого образити Люцій (“розумний розуміє все одразу” (с.12, Ід.) – кидає він Руфіну, своєму другу) – стає добре вихованим.

Драма Лесі Українки «Руфін і Прісцілла» зазнала істотної переробки, хід і результати якої наочно засвідчено кількома редакціями драми. Складний творчий процес викликаний прагненням поетеси динамічно і, водночас, якнайповніше розкрити ідею твору, правдиво, психологічно обґрунтовано змалювати характери й поведінку дійових осіб.

Модерністський пошук причин трагічної невпорядкованості людського життя в драмі зосереджений переважно навколо образу Руфіна і частково – образах християн. В образі Руфіна маємо втілення дискурсу “смисловтрати” при задоволених матеріальних потребах. Руфін не зміг підпорядкувати своє життя реалізації тих чи інших зовнішніх настанов (як, скажімо, християни в драмі, як Кай Летіцій), але й не зміг випродукувати свій власний смисл, оскільки упевнений у неможливості подолати суперечність між власним світосприйняттям і домінуючими тенденціями суспільного розвитку.

У фіналі драми бачимо обопільний крах сторін, загибель Руфіна і християн, що дозволяє піднестись над їхньою однобічністю (катарктична розв’язка) [7, 171]. Але це не применшує болю читача-глядача за такі короткі й невлаштовані життя дійових осіб. “Особливо значущими виявляються випадки поєднання смерті з уявленнями про молодість, здоров′я, красу – тобто образи насильницької смерті. Прилучення ознаки добровільності надає цій темі максимального смислового навантаження” – писав Ю. М. Лотман [8, 420]. Якого саме навантаження? – прояснять слова самої авторки: “Нехай же воно [мистецтво - Г.Г.] повторює нам частіше “звільняючі слова”, якими б жорстокими вони не були – краще “жорстокі слова”, аніж “жорстокі звичаї” [1, 8, 154].

ЛІТЕРАТУРА

1. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – К., 1979.
2. Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописів, ф.2, од.зб.931.
3. Франко Іван. Леся Українка // Літературно-науковий вісник. - 1898р. - липень-вересень.
4. Гундорова Т. ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. - К., 1997.
5. Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописів, ф.2, од.зб.803+771. – С.42, Ід. – Пагінація нижня, права. - Далі, посилаючись на це джерело, в тексті в круглих дужках вказуватимемо дію і сторінку.
6. Задеснянський Р. Творчість Лесі Українки. Критичні нариси. – Мюнхен,1957.
7. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. – К., 1998.
8. Лотман Ю.М. Смерть как проблема сюжета // Ю.М.Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М., 1994.